

Frans-Willem Korsten & Sterre Schols

Spreekrecht als fluïde genre tussen strikte genres

Mogelijke effecten op rechtsgevoelens

Het recent uitgebreide spreekrecht in Nederland stelt slachtoffers en nabestaanden in staat om in de rechtszaal hun stem te laten horen, nog voordat een oordeel is geveld. In dit artikel onderzoeken hoogleraar Literatuur, Cultuur en Recht Frans-Willem Korsten en neerlandica Sterre Schols welke ‘genres’ het spreekrecht mogelijk zou kunnen aannemen, wanneer we het lezen vanuit een cultuurwetenschappelijk perspectief. Daarbij wordt ook de vraag opgeroepen wat het (gevoelsmatig) effect van zulk spreken zou kunnen zijn op zowel de professionele betrokkenen als op het bredere publiek. Hiervoor hanteren Korsten en Schols het begrip ‘Rechtsgefühl’ van de rechtsfilosoof Rudolf von Jhering. Het blijkt een vruchtbaar concept voor de casus die Korsten en Schols onder de loep nemen: de strafzaak rondom de moord op Peter R. de Vries en de veelbesproken, emotionele toespraak van zijn zoon, Royce de Vries, op 7 juni 2022. Terwijl de verschillende ‘genres’ van spreken in de rechtbank normaliter scherp begrensd zijn, zien we hier juist een bijzonder fluïde genre ontstaan, met verschillende affectieve configuraties.

Nederland heeft relatief recent, in 2005, het spreekrecht voor slachtoffers of nabestaanden ingevoerd en binnen een decennium dat recht meteen ook aanzienlijk verbreed. Voor de invoering was politieke steun, op basis van een breed maatschappelijk draagvlak. De motivatie was om de stemmen van slachtoffers en nabestaanden recht te doen. Desalniettemin werd slechts marginaal serieus de vraag gesteld wat het gevoelsmatig effect van zulk spreken zou kunnen zijn op zowel de professionele betrokkenen in de rechtszaal, als op het bredere publiek. Dit artikel neemt een specifieke casus onder de loep om dit effect te onderzoeken, namelijk het gebruik van het spreekrecht door de zoon en dochter van Peter R. de Vries in het proces aangaande de moord op zijn vader. Uit die casus zal blijken dat waar alle vormen van spreken in de rechtszaal – alle ‘genres’ – streng geregeld zijn, het spreekrecht als genre juist heel fluïde is. Het spreekrecht varieert van theateraal en dramatisch tot verhalend, met zelfs poëtische elementen – en het combineert getuigenis, met (wee)klacht, aanklacht, en beschuldiging. Door deze fluïde mix van genres kan het spreekrecht een grote variëteit aan gevoelens losmaken bij direct betrokkenen, variërend van sympathie tot walging, of afkeer, en van bedroefdheid tot genoegdoening. Dat roept vervolgens de vraag op hoe deze gevoelens zich verhouden tot de rechtsgevoelens van het publiek. Het begrip ‘rechtsgevoel’ is in Nederland geen uitvoerig onderwerp van studie geweest, maar met name in Duitsland wel. Het uitgangspunt in de studie van het begrip is

dat burgers niet slechts worden gezien als gehoorzaam aan de wet, maar dat ze ook worden gezien als *affectief betrokken* bij de wet: ze hebben actief gevoelens ten opzichte van de wet, hetzij positief, hetzij negatief. Wij bezien het spreekrecht daarom niet zozeer in een emotioneel-empathisch kader, aan de hand van de vraag hoe het publiek al dan niet kan meeleven met een slachtoffer. Onze focus ligt op het potentieel van spreekrecht bij te dragen aan publieke rechtsgevoelens door de genres die worden ingezet via dat spreekrecht.

Spreekrecht in de Nederlandse rechtszaal

In 2005 trad het spreekrecht voor slachtoffers en nabestaanden in werking. Dit artikel kent aan slachtoffers en nabestaanden 'van ernstige misdrijven (...) en een aantal specifiek in de wet genoemde andere misdrijven het recht toe om ter terechtzitting een verklaring af te leggen over de gevolgen die het delict voor hen heeft gehad' (art. 302 WvSv, Aanwijzing spreekrecht en schriftelijke slachtofferverklaring 2005). Dat recht kent een aantal vereisten. De spreker moet, bijvoorbeeld, twaalf jaar of ouder zijn. Ook kunnen er meerdere slachtoffers zijn die het recht hebben te spreken, maar namens de nabestaanden mag slechts één persoon spreken. Als 'nabestaande' gold in eerste instantie de echtgenoot of geregistreerde partner, of bij afwezigheid daarvan, bloedverwanten in de rechte lijn tot en met de eerste graad. Sinds 2023 mogen echter ook stief- en pleegfamilielieden spreken. In een van de meest geruchtmakende zaken van 2023, die tegen Yvon K., sprak uiteindelijk de kleindochter, niet van het slachtoffer zelf, maar van de voormalige vrouw van het slachtoffer. Het slachtoffer of een nabestaande mag in plaats van zelf te spreken ook een schriftelijke verklaring afleggen, die dan wordt toegevoegd aan het dossier.¹

Het invoeren van het spreekrecht had verschillende doelen, valt in de Memorie van Toelichting bij kamerstuk 35 349 te lezen: herstel van de emotionele schade die het delict heeft veroorzaakt, informatie over de gevolgen van het misdrijf voor de rechter, herstel van het vertrouwen in de rechtsstaat en de samenleving door het vergroten van de zichtbaarheid van het slachtoffer, en tot slot de preventieve werking die van het spreekrecht uitgaat, op zowel de samenleving als op de dader, die vanwege de directe confrontatie met de gevolgen van het delict in het vervolg afgehouden zou kunnen worden van het plegen van meer delicten (kamerstuk 35 349 Kamerdossier, Wet uitbreiding slachtofferrechten 2019).

Tot 2016 mocht het slachtoffer niet spreken over de toedracht van de feiten, omdat dat zou neerkomen op een verkapte getuigenverklaring. De wet is echter vanaf 2016 uitgebreid tot onbepaald spreekrecht: slachtoffers en nabestaanden mogen tijdens de zitting spreken over de mogelijke bewezenverklaring, de toedracht van de feiten, de schuld van de verdachte(n) en de mogelijke straf. De motivatie daarvoor was het versterken van de positie van het slachtoffer.

¹ Zie Buruma (2020: 3-10) voor een overzicht van hoe het denken over spreekrecht historisch groeide.

Hoewel er brede steun is voor deze wet, gaan er ook stemmen op over de nadelen die aan het spreekrecht kleven. Het zet immers druk op de onschuldpresumptie: een groundbeginsel van het strafrecht waarin is bepaald dat de verdachte onschuldig dient te worden gehouden totdat het tegendeel is bewezen.² Rechtsgeleerden Vincent Geeraets en Wouter Veraart stellen dan ook dat de ‘positie die het slachtoffer in de procedure inneemt uiterst ambigu is’ (2017: 153). Het primaire argument van Geeraets en Veraart is als volgt: omdat het slachtoffer geen procespartij is en het wél het recht op spreken heeft tijdens de zitting, staat het *buiten* het fundamentele proces van waarheidsvinding, dat altijd op tegenspraak gebaseerd is. Daarnaast mag het slachtoffer zich onbeperkt uiten, maar hoeft diegene geen rekening te houden met de onschuldpresumptie. Het slachtoffer wordt ook niet onderworpen aan verhoor, tenzij het slachtoffer beëdigd wordt als getuige, waarna het een andere positie inneemt. Bovendien is het slachtoffer, totdat het oordeel is geveld, slechts een ‘vermoedelijk slachtoffer’ (Geeraets & Veraart 2017: 154-155). Het risico bestaat dat het slachtoffer vanuit deze ambigue positie, van waaruit het deels buiten het proces zou moeten staan, toch invloed uit zou kunnen oefenen op het oordeel.

Rechtsfilosoof Martha Nussbaum vraagt zich in haar boek *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law* (2004) af of uitspraken van slachtoffers over de gevolgen van het delict het vellen van een ‘eudaimonistisch’ oordeel moeilijker zou kunnen maken – dat wil zeggen: een verstandig en rationeel oordeel, en dus met focus op de verdachte (Nussbaum 2004: 55). Het zou voor een jury, en in de Nederlandse context voor een rechter, makkelijker kunnen zijn om compassie te voelen voor een slachtoffer dan voor een verdachte – en dat verbond kan een jury en een verdachte uit elkaar drijven. Een rechtszaak zou volgens Nussbaum uiteindelijk om de verdachte moeten draaien, en om de vraag of de verdachte wel of niet schuldig moet worden bevonden. In die oordeelvelling mag het slachtoffer juridisch gezien geen rol spelen. Rechtsgeleerde Wouter Veraart ziet in de Nederlandse context vooral een juridische emancipatie van het slachtoffer, maar met elk recht dat het slachtoffer erbij krijgt, wordt de vraag wel klemmender of de rechten van de verdachte daar niet te veel onder zullen lijden (Veraart 2013: 589).

Feitelijke effecten van het spreekrecht op de uitkomst van rechtszaken zijn door victimologen nog niet empirisch vastgesteld (Augesteijn et al. 2022: 14-15). Toch pleiten Geeraets en Veraart voor minder empirisch, activistisch, normatief, *evidence-based* onderzoek naar slachtofferschap, en voor meer kritisch, *value-based* onderzoek dat sceptisch is ‘over de mogelijkheid en wenselijkheid om juridische instituties zo veel mogelijk in te richten op de directe bevrediging van behoeften of wensen van slachtoffers’ (2017: 138). Het is in deze context dat we een rol zien weggelegd voor het interdisciplinaire veld van wat internationaal bekendstaat als *literature and law* (of *law and literature*, afhankelijk van de aanvliegroute). Het is vanuit dit interdisciplinaire veld dat expertise kan worden geleverd aangaande retorische effecten, processen van

2 De kwestie haalde zelfs het nationale nieuws; zie Andriga & Van de Wiel (2022).

identificatie en empathie, maar ook aangaande vormen van spreken – hetzij ‘genres’ – de formele eisen daaraan gesteld, en de mogelijke affectieve uitwerking daarvan.

Genres in officieel en officieus recht

In het interdisciplinaire veld van geesteswetenschappen en rechten heeft rechtsgeleerde Peter Goodrich de kwestie van hoe recht verschijnt en tot spreken komt, al vaker geanalyseerd aan de hand van genre (Goodrich 1996). Hij onderscheidt daarbij *major* en *minor* vormen van rechtspraak. Goodrich' bekendste werk is hier *Law in the Courts of Love. Literature and Other Minor Jurisprudences* (1996). De titel geeft aan dat een casus hier het middeleeuwse *cours d'amour* betreft: geen officieel hof waarvoor men moest verschijnen, maar een spelmatige verkenning van hoe men zich diende te gedragen als beschaafd ridder en jonkvrouwe. Bij *major jurisprudence* gaat het dus om alle officiële vormen van rechtspraak, gebaseerd op rechtshandhaving door de staat. *Minor jurisprudences* zijn al die culturele vormen van expressie, waarin de mogelijkheden van rechtspraak worden verkend.

De voornaamste reden voor de focus op genre is dat recht – of het nu gaat om *major* of *minor* – zich altijd formeel moet presenteren. Een rechter die officieel een uitspraak doet, kan die uitspraak niet zingend verrichten, of in poëzievorm. Sterker nog, zelfs het verwijzen naar een gedicht kan al verstorend werken, zoals bleek in de Klimopzaak uit 2011. In die complexe en grote fraudezaak citeerde de rechter in zijn vragen aan de verdachten het bekende gedicht ‘De pruimeboom’ (1778) van Hiëronimus van Alphen. Dachten de verdachten niet, net als Jantje, dat niemand het zou zien wanneer ze illegitiem de financiële ‘vruchten plukten’? Het was aanleiding voor de advocaten om de rechter te wraken. De wrakingskamer Haarlem besliste dat ‘de gegrondbevinding van het verzoek tot wraking’ niet voortkwam ‘uit het voordragen van de eerste acht regels van het gedicht op zichzelf, maar in combinatie met het moment waarop en de context waarin deze werden voorgedragen’ (Rechtbank Haarlem 2011). Het effect van rechterlijk spreken hangt dus af van de formeel juiste manier van spreken, beschouwd in de juiste context, maar in alle gevallen moet de rechter zich houden aan voorgeschreven generieke regels. Hetzelfde geldt voor de officier van justitie en de advocaten. De rechtspraak bestaat dankzij sterke genreregels die elke manier van spreken, en elk onderscheidbaar genre daarin (requisitoir, pleidooi, uitspraak) bepalen.

In het maatschappelijke veld van culturele representatie worden allerlei rechtsproblemen en -handelingen verkend in een meervoud aan genres, die allemaal formeel een ander soort van spreken faciliteren en verschillende effecten impliceren. Theater speelt daar een vooraanstaande rol in (zoals in Bertolt Brechts *Der Kaukasische Kreidekreis* (1948) of in

In het maatschappelijke veld van culturele representatie worden allerlei rechtsproblemen en -handelingen verkend in een meervoud aan genres

drama's van Joost van den Vondel, zoals of *Gebroeders* (1640), of *Jeptha ofte offerbelofte* (1659). De generieke kracht van theater is verklaarbaar: de afwikkeling van een zaak in de rechtszaal is zelf theatraal, wordt uitgevoerd in de aanwezigheid van publiek, werkt door een verdeling van rollen, en kent zijn dramatische momenten in de ontwikkeling van een plot die gericht is op afronding. Het genre van de roman faciliteert dan weer dat de rechtszaak wordt ingevangen in een veelomvattende geschiedenis. Hierdoor wordt bijvoorbeeld degene die voor het gerecht verschijnt, niet gereduceerd tot een rol, maar wordt diegene een volwaardig personage met een heel eigen leven. De poëzievorm maakt het op zijn beurt mogelijk dat het recht wordt aangeroepen of opgeroepen. Een beroemd voorbeeld is Antjie Krog's gedicht 'Gebed om die gebeente' (2009), dat ze maakte op basis van een getuigenis voor de Zuid-Afrikaanse Truth and Reconciliation Committee. In het gedicht vraagt, of eist, of smeekt de spreker van wie een kind is verdwenen dat er op zijn minst een vingerbotje van terugkomt, zodat het zoeken en verlangen kan stoppen en het treuren kan beginnen. Zoals de woordkeus al aangeeft (vraagt, eist, smeekt), kunnen opnieuw genres worden onderverdeeld. Een gedicht kan een aanklacht zijn, een klacht, een smeekbede, een verdediging, een getuigenis, en zo verder.

In het kader van de rechtspraak neemt het spreekrecht van slachtoffer of van gereclateerde(n) een bijzondere plek in, omdat het als genre niet formeel, strikt, is omschreven. Sterker nog, omdat wettelijk is vastgelegd dat slachtoffers of nabestaanden alles mogen zeggen, ligt er een breed spectrum aan genres open. Hun tekst kan dramatisch zijn, narratief, of lyrisch; ze mogen kiezen wie of wat de geadresseerde is; ze mogen betreuren of beschuldigen, et cetera. Dat maakt het spreekrecht, generiek beschouwd, tot het enige fluïde genre tussen de verschillende strikte genres van het recht.

*Dat maakt het
spreekrecht, generiek
beschouwd, tot het enige
fluïde genre tussen de
verschillende strikte genres
van het recht*

Spreekrecht als fluïde genre: de zaak De Vries

Een enkele casus kan duidelijk maken hoe complex het spreekrecht is in termen van genre. We nemen als voorbeeld het spreken van Royce en Kelly de Vries op 7 juli 2022.³ Het betreft de zoon en dochter van Peter R. de Vries, de misdaadverslaggever en -onderzoeker die in Amsterdam van achteren werd neergeschoten op 6 juli 2021. Dit is het begin van de eerste rede, van Royce:

Aanvankelijk had ik het idee om mij vandaag te richten tot de verdachten in deze zaak om mijn gevoelens en die van mijn familie bij hen over te brengen; om mijn verdriet, mijn boosheid te uiten; of om een snaar bij hen te raken. Voorzitter, inmiddels

³ Formeel betrof het hier een zittingscombinatie van de twee strafzaken 26Hendon en 13Iraklia.

ben ik tot de conclusie gekomen dat dit volkomen zinloos zal zijn. De ontsleutelde chatberichten hebben mij dat wel duidelijk gemaakt. Daaruit blijkt immers dat ik mij dan niet zou richten tot verdachten die vatbaar zijn voor rouw of ons verdriet, maar tot verdachten met een ongeëvenaard disrespect voor het leven, bij wie mijn woorden geen enkel effect zullen hebben. Daarom richt ik mij vandaag alleen tot uw rechtbank en de overige aanwezigen. Graag vertel ik u wie mijn vader was. (RTL Nieuws 2022 [transcriptie door FWK en SS])

Drie geadresseerden worden expliciet genoemd: de verdachten (die dus niet rechtstreeks zullen worden aangesproken), de leden van de rechtbank (geadresseerd via de voorzitter), en het aanwezige publiek. Die laatste groep is diverser dan hier expliciet blijkt. Het lijkt te gaan om de *live* aanwezigen in de rechtszaal, maar leden van de familie zijn niet anders gewend dan dat alles wat Peter R. de Vries aangaat voer is voor 'de media'. Zoon en dochter tonen zich ervan bewust dat hun rede zal worden verspreid via allerlei kanalen.

Doorheen de kwestie van geadresseerden blijkt expliciet dat Royce uit is op een effect. Dat kan geen effect zijn op de verdachten, zoals hij stelt. Dat roept de vraag op wat dan wel het beoogde effect is. Waar nu al een aantal genre-indicaties in het spel is, zit nog een andere genre-indicatie vervat in de expliciete vermelding van de behoeftes van de spreker: het uiten van emoties, van pijn, van woede. Nog weer een andere indicatie zit vervat in de laatste zin. Daar gaat het niet om de expressie van emoties, maar om een verhaal dat moet schetsen wie de overledene was.

Door de levende aanwezigheid van alle betrokkenen, inclusief de opgeroepen geest van de vermoorde vader, volgt Royce' spreken allereerst een theateraal-dramatische logica. De spreek situatie is eerst en vooral *dramatisch*: de handelende spelers spreken met en tot elkaar en zijn samen betrokken in de handeling. Dat maakt ook een dramatische apostrof mogelijk waarmee de spreker wegdraait (*apo – strephein*) van een geadresseerde om tot een ander te spreken. Wat eerst de geadresseerden leken – de verdachten – worden door Royce' apostrof gedegradeerd tot afluisteraars of toehoorders. Het *theatrale* zit hem er hier in dat alle dramatische actie wordt getoond aan een publiek. Dat is het publiek dat in de rechtbank aanwezig is, maar ook het publiek dat via televisie en sociale media niet lichamelijk maar toch *live* aanwezig is. Hier is een generieke logica van *reality tv* actief, zelfs wanneer kijkers het proces later bekijken via YouTube. De kijkers weten dat dit de registratie is van een *live*, sociale gebeurtenis, die niet vooraf is gescript – en die niet is gespeeld door professionele acteurs, maar door 'gewone mensen'. Zoals bleek uit een studie van media- en communicatiegeleerden Fredrik Stiernstedt en Peter Jakobsson, zijn veel van die zogenaamde 'gewone mensen' wel vaak spelers die behoren tot de bovenste laag van de bevolking, zo ook hier (Stiernstedt & Jakobsson 2016: 697-714).

De kijkers weten dat dit de registratie is van een live, sociale gebeurtenis, die niet vooraf is gescript

Figuur 1: Royce en Kelly de Vries, door RTL Boulevard in de thumbnail van een YouTube-video gejuxtaponeerd met het woord 'CRIME' en geanimeerde afzetlinten (RTL Boulevard, 'Aangrijpend. Royce en Kelly de Vries maken gebruik van spreekrecht', YouTube, 07-06-2022, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=RANNel6C_4U>, laatst geraadpleegd: 03-03-2024).

Dramatisch beschouwd is Royce' spreken een monoloog. Dat is een genre dat verschillende mogelijkheden bevat. In eerste instantie lijkt de voornaamste mogelijkheid te zijn dat de spreker emoties van verdriet, pijn en rouw kan uiten en deze emoties zo kan delen. Dit zijn aspecten van een rouwklacht of klaaglied, oftewel poëtische genres. Met de laatste zin opent zich weer een heel andere generieke logica, die van het verhaal. In de rest van zijn monoloog zal Royce uitsluitend de persoon van zijn vader tot leven laten komen, met sprekende details als liefdevolle echtgenoot, vader en opa. Royce leest in dat verhaal echter ook een deel voor uit een brief van vader aan dochter. In die brief reflecteert De Vries dan ook nog eens op het *genre* van de brief: dat wil zeggen, hij legt uit wat het belang is van een brief aan een geliefd persoon op langere termijn. Later komt nog een andere brief ter sprake, namelijk de afscheidsbrief die De Vries heeft geschreven aan zijn vrouw voor het geval hem iets zou mogen overkomen. Die brief valt onder het zogeheten briefgeheim en een kenmerkend aspect van het genre is dat brieven niet bedoeld zijn om te worden gelezen door niet-geadresseerden.

Onderwijl is Royce dubbelsprekend: niet alleen met zijn stem, maar ook met zijn lichaam. De gehele monoloog voert hij kalm en beheerst op, goed bij adem, maar soms ook op de grens van tranen, even zoekend naar adem. Daardoor krijgt het geheel iets van zowel een getuigenis als, opnieuw, een rouwklacht. Het effect daarvan op een publiek is direct, fysiek, en mimetisch bepaald. Los van de inhoud van de tekst werken de tranen bijna direct affectief. Daarbij moet ook rekening worden gehouden met mogelijke genderverschillen, omdat het voor mannen, in het algemeen, minder gebruikelijk is om publiekelijk te huilen. In dit kader is het relevant dat literatuurtheoreticus en

cultuuranalist Lauren Berlant genre definieerde als een *gebeurtenis* (Berlant 2011: 4). Elk genre zelf belichaamt een gebeurtenis door zijn formele organisatie, maar ingezet in een sociaal-culturele context is een genre ook een gebeurtenis. Voor mensen die worden ontslagen, is dat ontslag niet een onbekend fenomeen. Ontslag is onderdeel van een bepaald maatschappelijk genre. Allen die geconfronteerd worden met zo iets, lezen de gebeurtenis dan ook conform het bekende genre. Genres zoals deze, werken daarmee op een sociaal-maatschappelijk en affectief plan.

De verschillen in wat genres kunnen doen gebeuren, blijken wanneer dochter Kelly in haar rede precies de andere weg bewandelt: zij adresseert de verdachten rechtstreeks, bij naam, en kijkt hen indringend aan. Ook die rede is complex en verdient analyse in een vervolgonderzoek. Voor nu is het belangrijk dat op 3 november 2022 bleek, toen alles bijna geheel was afgerond, dat de zaak opnieuw moet plaatsvinden, omdat het OM, naast de verdachten van de daad zelf, nu ook mogelijke opdrachtgevers in beeld heeft. De vraag of Royce en Kelly opnieuw van hun spreekrecht gebruik zouden mogen maken, werd op 24 januari 2024 beantwoord. Naar bleek waren hun redes de eerste keer professioneel opgenomen, en zo konden ze opnieuw worden getoond – wat weer een ander genre inbrengt, namelijk dat van een video-opname. Spreekrecht is klaarblijkelijk iets dat herhaald kan worden, als een document dat op reis gaat. Daarmee kunnen niet alleen verschillende generieke mogelijkheden nader worden verkend, maar kan ook vergeleken worden wat de impact is op de rechtsgevoelens van betrokkenen en het algemene publiek.

Verschillende soorten rechtsgevoel in relatie tot spreekrecht

Nu we hebben vastgesteld dat het spreekrecht een fluïde genre is, keren we terug naar de vraag die we in de inleiding stelden: hoe verhoudt dit fluïde genre zich tot de 'rechtsgevoelens' van mensen, zowel die van professionele betrokkenen in de rechtszaal als die van het bredere publiek? De term 'rechtsgevoelens' is een vertaling van de Duitse term 'Rechtsgeföhle', het meervoud van 'Rechtsgeföh', en betekent volgens cultuuranalist Greta Olson in de meest eenvoudige zin: 'impassioned feelings about law and justice' (2023: 17). Greta Olson ontleent de term 'Rechtsgeföh' aan rechtsfilosoof Rudolf von Jhering en zet het meervoud van dit begrip, 'Rechtsgeföhle', in binnen het veld van *law and affect* (Olson 2023: 23).

In het Nederlandse rechtenveld komen de termen 'rechtsgevoel' en 'rechtsbewustzijn' ook voor. Het Nederlandse 'rechtsgevoel' of 'rechtsbewustzijn' betekent volgens de Dikke van Dale 'het gevoel voor recht en onrecht', maar de term kan uiteraard verschillende betekenissen hebben (Van Dale [betaald] z.d., lemma 'rechtsgevoel'). In de maatschappelijke betekenis duidt hij op het gevoel dat mensen zonder juridische achtergrond hebben over wat rechtvaardig of onrechtvaardig is. 'Rechtsgevoel' heeft in de Nederlandse context echter ook een betekenis die alleen op experts betrekking heeft, en alleen in een Romeins rechtssysteem met een rechter voorkomt, ook wel *sensus juridicus* genoemd: het intuïtieve gevoel van een jurist ten opzichte van een juiste en rechtvaardige juridische beslissing, en de poging van de jurist om juridische

normen toe te passen op een manier die zal leiden tot de uitkomst die zijn rechtsgevoel dicteert (Olson 2023: 25). In de Duitse literatuur is 'Rechtsgefühl' in zijn maatschappelijke betekenis uitgebreider uitgewerkt (Hertogh 2006: 6). Bovendien wordt het concept 'rechtsgevoel' naar ons idee in de Nederlandse literatuur nog niet ingezet in relatie tot affect. Daarom zullen we eerst uiteenzetten wat 'Rechtsgefühl' voor Jhering betekent en hoe Olson 'Rechtsgeföhle' inzet.

Rudolf von Jhering (1818-1892) speelde een belangrijke rol in het implementeren van de term 'Rechtsgefühl' in de Duitse jurisprudentie in de negentiende en twintigste eeuw (Birr 2017: 5-16). In *Über die Entstehung des Rechtsgeföhles* (1884) schreef Von Jhering dat Rechtsgefühl voor hem een moreel gevoel is, een historisch product van de kracht van het leven en de praktische noodzaak die resulteerde in juridische instituties (vgl. Von Jhering [1884] 1986; Birr 2017: 5). Jhering heeft het dan zowel over een gevoel dat *a priori* ingebed is in de mens, als over een gevoel dat aangeleerd is door ervaring. Binnen het bestaande rechtssysteem – schrijft hij in *Der Zweck im Recht* (1877) – wordt Rechtsgefühl gecreëerd door het bestaande recht, en niet het recht door het Rechtsgefühl (vgl. Von Jhering [1877] 1923; Olson 2023: 26). Het onderscheid dat hij in zijn toespraak 'Der Kampf ums Recht' (1872) maakt, is belangrijk in relatie tot affect (vgl. Von Jhering [1872] 1977). Jhering maakt het onderscheid tussen *Rechtsgeföhle* als een ideaal en een kritisch oordeelsvermogen enerzijds, en *Rechtsgeföhle* als een praktische motivatie om actie te ondernemen, anderzijds. In die tweede betekenis gaat het dus om de realisatie van concrete rechten, 'to disturb and challenge legal norms' (Olson 2023: 25). In *Der Kampf ums Recht* benadrukt hij dat het gevoel dat leidt tot deze actie, ontstaat op het moment dat het gevoel voor recht van een individu is beschadigd. Een gepassioneerde pijn vormt de aanleiding tot het ondernemen van actie (Olson 2023: 28). Deze actie kan positief zijn, als mensen vanuit een gevoel van onrecht protesteren tegen een fout in het recht en daarmee het recht herstellen, of negatief, als mensen het recht in eigen handen nemen en de rechtsstaat ondermijnen. Tot slot wijst Olson erop dat er rekening mee gehouden moet worden dat Rechtsgefühl erg subjectief is en door allerlei sociale factoren beïnvloed kan worden: 'Feeling develops in relation to the constitutive legal order in which it arises and is therefore highly contingent and legally-historically determined' (Olson 2023: 31).

Binnen het fluïde genre dat het spreekrecht blijkt te zijn, waarin het slachtoffer bovendien alles mag zeggen, heeft de spreker veel speelruimte om een retorisch effect te sorteren. De spreker kan bovendien iedereen adresseren, waardoor met verschillende groepen een affectieve relatie aan kan worden gegaan. Anders dan bij, bijvoorbeeld, het pleidooi van een advocaat is het slachtoffer geen expert waarbij rechtsgevoelens kunnen bijdragen aan het vormen van rechtstheorie. Vanuit diens ambigue positie kan het slachtoffer de *sensus juridicus*, en de autoriteit, van de professionals die in de rechtszaal aanwezig zijn, juist aantasten. Met diens spreken kan het slachtoffer of de nabestaande namelijk een affectieve relatie met hen aangaan, en daardoor invloed uitoefenen op de rechtsgevoelens. Het verhaal van een slachtoffer of nabestaande komt bovendien voort uit een gepassioneerde pijn, waarvan Jhering stelde dat die

de aanleiding kan vormen tot een actie. In het hedendaagse sterk gemediatiseerde landschap kan het slachtoffer daarnaast een veel breder publiek aanspreken. In de analyse zagen we, bijvoorbeeld, dat bij Royce een generieke logica van *reality tv* actief was. Een affectief betoog, met weinig juridische basis, en via sociale media mogelijk uit zijn context gehaald, kan de maatschappelijke rechtsgevoelens van mensen beïnvloeden op zowel een positieve, als een negatieve manier.

Een affectief betoog, met weinig juridische basis, en via sociale media mogelijk uit zijn context gehaald, kan de maatschappelijke rechtsgevoelens van mensen beïnvloeden

Besluit

Het doel van het spreekrecht voor het slachtoffer is herstel van de emotionele schade, en dat is belangrijk in een affectieve context: beschadiging en pijn kunnen, volgens Jehring, gepassioneerde gevoelens over het recht oproepen. Dat kunnen gevoelens van genoegdoening zijn, als recht is gedaan aan degene die is beschadigd, maar evengoed kunnen het gevoelens van 'ongenoegdoening' zijn: gevoelens dat het recht niet voldoende is gediend, bijvoorbeeld omdat mensen voelen dat iemand niet zwaar genoeg wordt gestraft. In dit kader speelt Jehrings suggestie dat gevoelens mensen tot actie kunnen brengen, om te vechten voor een beter recht, een minder grote rol. Jehring besteedde geen aandacht aan het feit dat gevoelens tevens een dominante rol spelen in datgene wat rechtspraak zowel faciliteert, als onder controle moet houden: de roep om straf als een vorm van wraak. Hier is het de vraag of spreekrecht gevoelens van wraak tempert of juist aanwakkerd, en hoe dat zich weer verhoudt tot de straf die wordt gegeven in relatie tot wat wordt geëist door betrokkenen en publiek. In de zaak *De Vries* wordt door rechters nadrukkelijk meegewogen, ook op basis van wat nabestaanden hebben ingebracht, hoe het publieke rechtsgevoel is geschokt. Hier is vervolgonderzoek nodig naar de relatie tussen spreekrecht en de roep om wraak, en de bevrediging van dat gevoel via de rechtspraak door middel van straffen.

Literatuur

Andriga, R. & M. van de Wiel., 'Spreekrecht: steeds grotere rol voor slachtoffers, advocaten kritisch'. *NOS*, 28-12-2022, <<https://nos.nl/artikel/2457911-spreekrecht-steeds-grotere-rol-voor-slachtoffers-advocaten-kritisch>>, laatst geraadpleegd: 09-02-2024.

Augusteijn, N., J. Beijers, N. Elbers, M. Kragting, M. Kunst, A. Pemberton & M. de Waardt, *Evaluatie wet uitbreiding spreekrecht slachtoffers en nabestaanden in het strafproces* [rapport], Nederlands Studiecentrum voor Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) & Universiteit Leiden, Leiden 2022.

Berlant, L., *Cruel Optimism*, Durham 2011.

Birr, J., 'Jehring's concept of Rechtsgefühl and its role in The Struggle for Law'. In: *Transformacje Prawa Prywatnego*, 4 (2017): 5-16.

- Buruma, Y.**, 'Een mentaliteitsgeschiedenis van slachtofferemancipatie'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht*, 2 (2020) 1: 3-10.
- Geeraets, V.C. & W.J. Veraart**, 'Over verplichte excuses en spreekrecht. Wat is er mis met empirisch-juridisch onderzoek naar slachtoffers?'. In: *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 46 (2017) 2: 137-159.
- Goodrich, P.**, *Law in the Courts of Love. Literature and Other Minor Jurisprudences*, Londen 1996.
- Hertogh, M.L.M.**, *Rechtsvervreemding. Tussen rechtsstaat en rechtsgevoel*, Den Haag 2006.
- Jhering, R. von**, *Der Zweck im Recht*, Leipzig 1923 [1877].
- Jhering, R. von**, *Der Kampf ums Recht*, Frankfurt am Main 1977 [1872].
- Jhering, R. von**, *Über die Entstehung des Rechtsgefühles*, Napoli 1986 [1884].
- Nussbaum, M.C.**, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law*, Princeton 2004.
- Olson, G.**, *From Law and Literature to Legality and Affect*, Oxford 2022.
- Olson, G.**, 'Why Rechtsgefühle? The Turn to Emotion and Affect in Legal Studies'. In: T. Keiser, G. Olson & F. Reimer (eds.), *Feelings about Law/Justice. Rechtsgefühle. The Relevance of Affect to the Development of Law in Pluralistic Legal Cultures. Die Relevanz des Affektiven für die Rechtsentwicklung in pluralen Rechtskulturen. Schriften des Rudolf-von-Jhering-Instituts Gießen. Volume 3, Baden-Baden 2023*: 17-57.
- Kamerdossier**, 'Kamerstuk 35 349. Wijziging van het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht in verband met de nadere versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces (Wet uitbreiding slachtofferrechten)', 29-11-2019, <<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35349-3.html>>, laatst geraadpleegd: 28-2-2024.
- RTL Nieuws**, 'Kinderen Peter R. de Vries in emotioneel betoog: "moord kostte niet alleen zijn leven"' [video]. *YouTube*, 07-07-2022, <https://www.youtube.com/watch?v=gKmA_Dkj6EE>, laatst geraadpleegd: 12-02-2024.
- Rechtbank Haarlem**, 179694/HA RK 11-46, 04-04-2011, <<http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBHAA:2011:BQ0085>>, laatst geraadpleegd: 18-02-2024.
- Stierstedt, F. & P. Jakobsson**, 'Watching reality from a distance. Class, genre and reality television'. In: *Media, Culture and Society*, 39 (2016) 5: 697-714.
- Veraart, W.J.**, 'Ik lijd dus ik heb rechten. De juridische emancipatie van het slachtoffer'. In: *Ars Aequi*, 62 (2013) 7/8: 582-589.
- Wetboek van Strafvordering**, art. 302, Aanwijzing spreekrecht en schriftelijke slachtofferverklaring, 01-01-2005, <<https://wetten.overheid.nl/BWBR0021138/2005-01-01>>, laatst geraadpleegd: 18-02-2024.

